

— Za robom vrhov hribovitih,
zardeli popotnik se ustavi;
preden mu krajec potone
kot mak v zeleni dobrávi.

Izgine ognjeno telo.
Že zarja zahod obliva . . .
Nad Stražnim vrhom zgoreva
temnečih borovcev griva!



Janez
Povše

Monolog v tretji osebi III.

Kako da se je mogel spraviti na vlak in sedemurno vožnjo po neskončnih ponavljajočih se tirih v času, ko vsi normalni ljudje v normalnih okoliščinah — če le ne gre za izjemne finančne stiske — potujejo z letalom. Bistvo stvari sploh ni v takšnem retoričnem vprašanju, ki si ga zastavlja sam sebi, je pomislil, bistvo zapletenega in hkrati preprostega odgovora je v resnici, da se je odločil za vlak, za neskončnost nje-

gove smeri in bolečo melanholijo, ki jo je moral sprejeti že vnaprej, da se je torej odločil zavestno, s posebnim namenom, da potuje tako in nikakor ne drugače ter da se zaradi tisoč razlogov potopi v prepadna razmišljanja, ob topotanju gluhih koles in brzečih pokrajinah od desne proti levi, še toliko ostrejša, jasnovidnejša in vsezajemajoča.

Bilo mu je dobrih pet let, ko je prvič prehodil isto pot z očetom, njegov spomin se je oprijel neznansko obilne zime, ki je tisto sicer docela pozabljeno obdobje od decembra do februarja ali še čez naravnost maščevalno in pravično razločno prekrila baročne bele pokrajine, izostrila svoj pogled v skrajno mrzle in neprijazne namene, jih preobrazila v trde in zoglenele silhuete, sredi katerih ni bilo več prostora za enakomeren dih življenja. Tista zima je bila resnično podobna zlobni starki, ki pa ima mladostne moči za vse izraze hudobije, slabih namenov in strahu, s pomočjo katerega se vceplja v roke in lica ljudi, še raje pa prenikne nekam globoko,

recimo v srce, in se pretopi vanj z ostrimi kristalastimi drobci tesnobe, zamišljenosti in mrakobe. Ne, ne, nič morbidnega ni v tem spominu, bolje, v okviru tega spomina, ki je eden prvih mejnikov njegovega zavedanja, eden prvih zapisov življenja, kot se to javlja v človeku na pol v sanjski na pol v zavestni logiki, pri enem v tej in pri drugem spet v drugi podobi, pri tem so nemara različne le podobe, prizorišča, vse drugo, način in priokus teh podob, pa kot da je iz iste snovi, kot da se pretaka v misli z istim, če že ne povsem enakim tokom. Nič morbidnega ni v tem, a vendar tudi nič svetlega, in čeprav ni nič svetlega, je vendar najbogatejše, kar si je sploh mogoče misliti, je sklenil in pozorno pogledal skozi okno.

Kaj pa lahko vidiš skozi okno vlaka, se je nasmehnil sam sebi, vidiš samo, če natančno pogledaš, sicer strmiš v brzečo pokrajino in sploh ne veš, da kaj vidiš, sploh ne veš, kje si in kam greš.

Nenavadno je, da so vsi najbolj bistveni spomini v nekem smislu morbidni, resni, zresnjeni, kot bi se porodili v trenutkih pred veliko katastrofo, ko prične nebo najprej narahlo, nato pa vse bolj obupano trepetati, drhteti, v njegovi notranjosti kot da hreščijo neizpovedane muke, in zemlja je že zgrožena, se je že stisnila v še manjšo pest, v poševno spako bolečine, zakrila si je obraz in ne mara gledati svojega konca, ne mara gledati trpljenja svojega boga, ki se mu pravi nebo; potem preskoči iskra stoletij in nebo se razpara od zgoraj navzdol in zemlja se odpre, izbruha svoj strah in svojo kri, nebo pa se lomi na vse strani, da frčijo zvezde kot kamni pretepaške družčine in odide sonce daleč proč. In preden se to zgodi, je v zraku že neslišno zvenenje, nebo in zemlja si bliskoma izmenjujeta nevidne znake obupa in ponorelosti, in če si takrat, je ponovil, natančno takrat tam, na tistem mestu, s svojo zgodbo, star pet ali deset ali sto let, se vtisne vate kot vesoljni pečat spomin, se vtisne in zgori v tebi in ti zgoriš v njem in ti nisi več ti, ti si zgolj pričevalec, živ zapis nečesa nad tabo in čez leta ugotoviš, da so živi zapisi v tebi največ, kar imaš, da si to ti sam, ki ga je sila nad tabo potrdila, podpisala in nepreklicno priznala za svojega.

Samó da zdaj opravlja to isto pot drugače kot takrat, pred neskončnimi leti, ko je bil otrok in je šel iskat na ta isti sedemurni vlak svojo potrditev, svoj prvi spomin, svoj prvi zapis, svojo prvo izkušnjo, bolje praizkušnjo, ki bo kasneje prvi sestavni del njegove zgodbe, pa če se ji bo priključilo še toliko novih izkušenj in praizkušenj, še toliko srečanj z drhtenjem neba in ogroženostjo zemlje. Očeta že zdavnaj ni več, šest ali sedem let, pravzaprav stoletje, toliko praznine je minilo od njegovega odhoda pa do tega tukajšnjega potovanja z vlakom; sedaj potuje sam, potuje k človeku, h kateremu je potoval že s petimi leti in ki je gotovo očetu najbolj podobno bitje na svetu, če seveda ne šteje sebe in svojih navezanosti, ki ga vse bolj in bolj napeljujejo na misel, da oče pravzaprav nikoli ni odšel od njega resnično in dokončno, ampak da se je izgubil le fizično, s svojim utrujenim telesom je zapustil to bridko zemljo, s svojim večnim duhom in smislom pa se naselil v njem in mu povedal na stotine novih spominov, ki jih je kot otrok prezrl prav zato, ker so bili zvezani z njim. Kako zapleteno je vse

to, je zavzdihnil, še sam komajda more razvozlati; ponovil si je poenostavljeno: ki jih je kot otrok prezrl ravno zato, otrok je v tem primeru on in ne oče, ker so bili ti njegovi spomini zvezani z očetovo navzočnostjo.

Utrujen je zaprl oči in se predal ritmu koles, ki že ure tolčejo svoj enakomerni tamtam in se očitno ne zavedajo, kako absurдна je njihova naloga, absurдна zato, ker so prisiljena verjeti v smisel svojega opravila; docela nemogoče je prehoditi takó dolge poti brez občutka smisla ali brez poneumljenega prepričanja, da je prav to potovanje nepreklicno poslednje v vrsti brezštevilnih poti in da se je mogoče prav zaradi tega izjemnega dejstva truditi tako dobrovoljno, s takšnim poletom in voljo, kot to počnejo sicer moreča srečanja z neskončnimi in neulovljivimi tiri.

Da, očetov brat tam daleč je na smrt bolan in on, njegov nečak, se je odpravil, da ga obišče, ga pozdravi, ga prepriča, da bo ozdravel, da ga spravi v dobro voljo, premaga njegovo stisko in obup, njegov jok in zavest, da je vsega nepreklicno konec. Odpravil se je tja, kamor je šel prvič s petimi leti in potem morda kasneje samo še nekajkrat, vsakih pet let ali celo v daljših razmikih, odpravil se je, izstrelil se je, in sedaj je tukaj; sredi poti, sredi misli in povsem izmišljenih prizorov, ki se vrtinčijo skozi možgane, ne more izstopiti, nobene možnosti nima, da bi se izognil bližanju, ujet je, ujet se je sam in sedaj se s svojimi rokami zezan predaja čudnim grozam, ki bi se jih vsak normalen človek s tem ali onim izgovorom prav gotovo izognil. Vedel je, da se bodo na tej poti sprožila v njem razmišljanja in halucinacije, ki jih sicer pozablja ali sproti odganja, ni bilo težko predvidevati možnosti, da se bo soočil sam s seboj in vsemi svojimi bližnjimi ne enkrat, ampak stokrat, in to v vseh možnih kombinacijah, pri tem se bodo najbolj mučne med njimi vztrajno in brezkončno ponavljale. Vse to je vedel in tega niti ni bilo težko vedeti, ampak vendar, eno so predvidevanja in drugo je resnica, eno je hladna razumska pamet, ki ve vse in prenese vse, drugo pa je resnica, je dejstvo, je srce, je spomin, je bolečina, ki vedno boli na novo in drugače, tako da nikoli ne moreš biti zadovoljivo pripravljen nanjo. Toliko stvari se je že sprožilo v njegovih mislih, da je že docela pozabil, kaj je bil glavni notranji razlog, da se je sploh odpravil na to nesrečno pot, ki mu grozi, to je dobro čutil, z novimi in novimi spoznanji in preobrazbami, preverjanji, samorazkritji in bliskovitimi odkritji podobnimi bliskavici fotografskega aparata, ki otrpne trenutek v izmišljeno, a vendar nepremično podobo, pravzaprav prežge desetinko ali stotinko sekunde, se je uničevalno polasti in jo neponovljivo izvotli.

Seveda ne, se je zleknil na desno stran in se nehote ustavil na obledeli fotografiji nad nasprotnim sedežem, ki je leno ponavljal bolj ali manj tipično krajino gluhe kraške planote, prav gotovo ni bila odločilna spodbuda potovanja človekoljubnost, tista civilizirana, tisočkrat sublimirana dolžnost in pravica kulturnega, izobraženega človeka, da napravi korak, dostojen njegovi širini, njegovi etični podobi. Sicer je tovrstno dokazovanje pogostoma nevidno navzoče tudi tam, kjer si najmanj misliš, ampak to pot gre za druge stvari, ki so ga uklenile v neverodostojen objem tega groznega bitja, usmerjenega natančno tja, kjer ga čakajo težki in mučni trenutki,

brez najmanjše možnosti, da bi se nenadoma — kot se tolikokrat zgodi in se zdi, da je običajno, da je zaslužen — preobrazili v svetlobo, osrečujoče olajšanje, preklic samih sebe in svojih nedobrohotnih želja. Tako rekoč smešno je, da nekega dne, natančno tukaj in ne tam, na tej in ne na drugi ulici, v zgodbi s tem in ne drugim znancem, prijateljem ali ljubljanim, doženeš prej neizrečeno nujno, da se mora nekaj spremeniti, da se mora pričeti nekaj na novo, popraviti je treba vse izbrane napake prejšnjega življenja, jih očistiti, kot očistiš čevlje, zanemarjene od večne hoje; preobrazba vstopi skozi zadnja vrata zavedanja navadno hipoma, brez trkanja in drugih najavljanj, preprosto je tukaj, je v sobi, stoji pri na pol odprtih vratih in te gleda z globokim, očitajočim pogledom, nenadoma si kriv za napako, ki jo boš odpravil, v tesnobni zamudi si, hitiš pospravljat stvari prej razmetane po prostoru, tisto očitajoče bitje pri vratih pa te ne preneha gledati.

Kolikokrat se mu je zgodilo, da je ravno ob najpomembnejših dogodkih v življenju odpovedal, odpovedal takó, da je lahko mnogim nepojmljivo, njemu pa je tovrstno ponavljanje usodno grenilo življenje, še več, naravnost ostro se mu je zarisalo v najtišje trenutke, polne prebliskov in preverjanja samega sebe za nazaj, v tej ali drugi zgodbi, v trenutke, ki so še najbolj podobni srečanjem s samim seboj in so po vsej verjetnosti sredstvo za vzpostavljanje notranjega ravnotežja, za vzpostavljanje osnovne in najskromnejše zadovoljnosti ali strpnosti s svojo podobo, s svojim značajem, strpnosti, brez katere verjetno nihče ne more živeti, pa če se tega zaveda ali ne. Najskromnejše strpnosti zato, ker pač gotovo ni spadal med samozadovoljne ljudi, ki so polni samih sebe tudi ob svojih najrazvidnejših porazih, zmotah, zato prizanesljivi do sebe in krivični do drugih, sami nikoli krivi za nič, vedno v prepiru in celo sovraštvu z vsemi tistimi, ki tako ali drugače ne potrjujejo njihove popolnosti, zaslužnosti in dragocenosti. Bolelo ga je, ker ga je velika napaka ovirala, namreč da bi postal tudi v očeh drugih tisto, kar v resnici je, nedopovedljivo ga je mučila nenavadna hiba, ker mu je preprečevala izraziti bistvo, se pravi tisto snov njegove duše, ki jo ima za posebno, povsem svojo in v kateri se vsaj po stopnji javljanja nemara celo razlikuje od drugih; ni znal ali mogel v pravem trenutku izraziti veselja, žalosti, ljubezni, ni mogel ali ni znal, preprosto je obmolčal, čustva so se hipoma potopila nekam globoko v nepovrat, kjerkoli je že bil, s komerkoli se je že pogovarjal, izmenjeval odločilne vzgibe, ki družijo ljudi, jih nenadoma zbližajo, ko je bilo videti, da so za vedno in nepreklicno vsaksebi — vedno se je zgodila ista nesreča: da je postal nenadoma prazen, lupina nekega tretjega človeka, naplavljenno naključje, ki nima z njim nobene zveze, živo truplo, ki so ga nataknili na njegova ramena in mu pije kri ter preprečuje pravemu bitju izraz in besedo. Na žalost prav besede ni bilo in lahko je bil nekje globoko v sebi srečen zaradi prijateljevega uspeha, tedaj ni mogel izdaviti niti zloga, pa tudi poteze obraza so postale toge in kamnite, pogled verjetno top in na videz brezizrazen, vrh tega pa si ni in ni mogel pomagati, pa če je daleč v sebi, nekje na drugi strani tretjega ali četrtega obzorja še tako glasno kričal, se zaganjal, da bi premaknil vsaj eno

potezo svojega neumnega obraza, prižgal vsaj eno iskro motnih, zamočvirjenih oči, nič se ni zgodilo, nič se ni na njem premaknilo.

Nekaj prijateljev je tako izgubil, je pomislil, ni se mu zdelo vredno, da bi jim vsaj kasneje pojasnil svoj problem, jim pokazal svoje naklonjeno stališče in se jim tako približal; krivično se mu je zdelo razlagati jim stvari, ki bi se zdele neumestne njemu, brž ko bi jih glasno izgovoril, kaj šele njim, ki so bili zaradi njegove izrazite invalidnosti bolj ali manj zavestno, bolj ali manj upravičeno prizadeti, če pa že ne prizadeti, ohlajeni v svojem odnosu do njega; nehoti so bili oddaljeni od pravega stika, spet vrženi v morje otokov, ki se na tem ljubem svetu nikakor ne morejo strniti v povezane celine še bolj povezanih ljudi. Predvsem pa je doživljal dogodke te vrste kot svoje velike poraze, kot izdajo svojih najtišjih prepričanj, kot izdajo duše in srca, osramotitev svoje resnice, umik bistva v praskorjo neznanih globin, v milijone let nazaj, ko smo bili še plazilci ali ribe, enoceličarji ali oglati kamni na zlomljenih planjavah zledenele zemlje. Bolje je, da se ne spominja porazov ob ljubezenskih srečanjih, sicer izstopi na prvi postaji, se vrže pod vlak ali na prah prve vaške ceste, ki jo najde, se stopi vanjo z vso dolžino telesa, se poniža, kolikor se je sploh mogoče ponižati, ponudi usta keparji zemlje in zemlja ga poje počasi, kot to zemlja zna, poje ga kot poraženca in žaljivca, ga posesa vase in od njega ne ostane nič, nič, niti nagrobni kamen ne, niti beseda v vetru ne, nič nič; izničen bo in izničen mora biti, ker ni zaslužil drugačnega konca, niti trpljenja ni zaslužil, kaj šele zadoščenja, da komu kaj pomeni, kaj šele sreče, da komu pomeni kaj več, kot je mogoče pomeniti. In vendar bi bilo treba izreči samo eno besedo, vsaj malo premakniti roko, v očeh bi se moralo zaiskriti sonce kot v ogledalu, preveč bi bilo takoj v pričetku pričakovati solzo, enakomerno raztopljeno v ovlaženo oko, neslišen vzdih bi mu moral pretresti telo, neslišen, a vendar tako zgovoren, tako malo bi bilo treba pokazati, tako malo je treba srcu, da se predstavi, da pristopi in prepriča, da prizna, kar je treba priznati, da dá ljubezni, kar ljubezen potrebuje, od česar živi in k čemur se spet in spet tako rada vrača kot v edini pristan, ki ne pomeni njenega konca, ampak le oddih, utrujeno, a vendar srečno trepetanje pravkar izrečenega dogovora, potrditve, da želja po stiku ni izmišljotina, živi tudi v drugih ljudeh in če živi v drugih ljudeh, potem življenje ni več temà, ni več slepa ulica, ni več mrakoben labirint, na koncu vsega ni smrt, ampak preobraženo življenje, na koncu vsega je življenje, življenje, življenje.

Zunaj se je pričelo temniti, pokrajina je postajala vse bolj ravna, podobna ogledalu v poltemi, osamljena drevesa so hitela mimo, kot bi jih kdo mehko spodsekal, padala vstran počasi; padca ni videti, padajo za vlakom, toda da padajo, o tem ne more biti nobenega dvoma.

Morda bi bilo bolje, ko ne bi bil v kupeju sam, si je prišepnil, pogovarjal bi se, izničil bi se v nepomembni izmenjavi nepomembnih informacij, čas bi zletel mimo, kot leti vedno, kadar se nič ne dogaja in ga ne bi bolelo, ne bi se upogibal pod goro misli in podob, ki mu brzijo skozi možgane in živce hitreje od časa, hitreje od hitrosti same. Sicer pa ne, morda se je vendar v njem nekaj premaknilo, morda bo došel na cilj svojega poto-

vanja kot drugačen človek, prenovljen in srečnejši, kot je bil dosedaj, morda — groza, kako močna je iluzija v človeku, je pomislil — ravno s tem potovanjem se pričinja drugo veliko obdobje njegovega življenja, srečno in mavričasto, polno melodij in blagega vetra, nič več se ne bo mukoma plazil po tleh in pobiral s tal nove in nove poraze, nosilo ga bo po zraku in med oblaki kot srečneža med srečneži, plesal bo med tisoči drugih srečnežev in pripovedovali si bodo vse tiste lepe stvari, ki si jih niso nikoli povedali, zvezde bodo švigale skozi lase in sonce bo posodilo vse svoje žarke za igro sreče in veselja, zrak mu bo napolnil pljuča in oči, roke in dih, da bo odtajal vsa svoja mrka srečanja preteklosti, vse bo ena sama sreča.

Ne sme se več prepuščati fantaziji, je vstal, in segel po potovalki; nametal je stvari vanjo na hitro, bolje bo, če jo uredi vsaj sedaj. Fantaziranja? Pripraviti se mora na srečanje, k bolnemu stricu se odpravlja, do njegove bele postelje bo moral stopiti, roko mu bo dal, toplo roko bo dal v drobno, hladno pest, nasmehnil se mu bo, da bo zasijalo v bolnikovih očeh in potem bo rekel toplo, kot še nikoli: »Vesel sem, da te vidim, stric.«

Slovenska zgodovinska avantgarda 1910—1930

6. in 7. decembra je bil v Cankarjevem domu simpozij na temo Slovenska zgodovinska avantgarda 1910—1930, ki ga je pripravilo letos spomladi ustanovljeno Društvo za estetiko. Srečanje, ki so se ga poleg referentov udeležili tudi udeleženci in priče tedanjega dogajanja Josip Vidmar, Bratko Kreft, Božidar Jakac, Ivan Mrak, Slavko Jan, Lydia Wisiak, France Klopčič, Milko Bambič, Marijan Lipovšek in drugi, je bilo živahno in odmevno. Referenti so poskušali z novimi odkritji in ocenami dopolniti zgodovinsko in umetniško podobo tega časa, pričevalci tedanjega časa pa so tej podobi dali trdnejši doživljajski okvir in jo poživili z očarljivo spominsko neposrednostjo. V tej in prihodnji številki bomo objavili vse referate, v marčni pa najbolj zanimive povzetke iz razprave.

Ur.

Kosovel med Integrali in Konsi

Avantgarda se v evropskem prostoru pojavi predvsem med leti 1910—1930; pri nas najdemo njene literarne začetke leta 1914/15 z nastopom novomeških gimnazijcev pod vodstvom Antona Podbevška in z njegovimi Žoltimi pismi, kjer je šlo za estetsko prevrednotenje tradicije. Čas »novomeške pomladi« jeseni 1920 in Trije labodje 1921/22 vključujejo moralno prevredno-



Janez
Vrečko